

Nazywanie i poznawanie pewnej części krajobrazu – pojęcie *łąka* i jego wykładniki leksykalne w świetle dawnych oraz współczesnych słowników i źródeł encyklopedycznych

Barbara Bożętka

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID: 0000-0001-7596-737X

The Denomination and Recognition of a Certain Element of Landscape – the Term *łąka* (Meadow) and its Lexical Exponents in the Context of Past and Contemporary Lexicographic and Encyclopaedic Sources

ABSTRACT: The work presented here focuses on the meaning of the word and term *łąka* (meadow) in the Polish language, with its examination based on contemporary and historical lexical and encyclopaedic sources. An analysis of this lexeme has been broadened by the study of related words, e.g.: *pastwisko* (pasture), *łęg* (demonstrating two meanings in Polish: a marshy meadow and a riparian forest), *hala* (a mountain glade in the sense of *alpage*), and *polana* (a glade). Contemporary definitions have been compared to those present in history, and represented in

relevant historical sources. The comparison allowed the author to trace the changes in general meaning and in (overlapping) meaning areas. The research demonstrates that the word *łąka* has got a rather long history (the sources elaborated on by *Słownik staropolski* [Old-Polish dictionary] prove that the word first appeared in 1270), and it is still vivid and up-to-date. Evidence shows that the distinct features of the word *łąka*, represented in relevant lexicography, have been shaped by spatial, environmental and land-management connotations.

KEYWORDS: meadow; lexeme; definition; history; Polish language.

CONFLICT OF INTERESTS STATEMENT: The author declares that there were no conflicts of interest in this study.

AUTHOR'S CONTRIBUTION: The author assumes sole responsibility for: preparing the research concept of the article, the way it is presented, developing the method, collecting and analyzing data, formulating conclusions, and editing the final version of the manuscript.

1. Wprowadzenie

Łąki są tak powszechnie kojarzonymi obiektami, że ich definicja wydaje się oczywista. Jeśli jednak sięgniemy nieco dalej niż do poziomu pierwszego skojarzenia, kwestia pojmowania tego elementu krajobrazu staje się złożona i nie zawsze łatwa. Jednym z czynników wpływających na ten stan rzeczy jest rozmaitość łąk i sposobów ich użytkowania, która powoduje, że są niejednorodnie definiowane w różnych częściach świata [zob. np. pracę Kruse i in. 2023 dotyczącą łąk w Europie].

W *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* (dalej WSJP PAN) wyraz *łąka* określono przez jedno tylko znaczenie i zdefiniowano jako ‘teren porośnięty trawą i innymi roślinami, ale pozbawiony drzew i krzewów’ [WSJP PAN], a za jego hiperonim uznano *teren*. Czy tak samo lub podobnie rozumiano *łąkę* w przeszłości? Czy zmieniło się znaczenie rzeczownika *łąka*, a jeśli tak, to na czym polegały te zmiany? Z jakimi wyrazami i pojęciami znajduje się *łąka* w ścisłych zależnościach znaczeniowych? Jakie związki semantyczne występują między *łąką* a wyrazami bliskoznacznymi? Wreszcie – o czym mówi dawna i współczesna leksyka w zakresie definicji i pochodzenia rozpatrywanych wyrazów oraz pojęć?

W przedstawianym artykule autorka próbuje ustosunkować się do tych zagadnień, analizując objaśnienia wyrazu i pojęcia *łąka* zawarte we współczesnych oraz dawnych polskich opracowaniach słownikowych i encyklopedycznych. Podstawowym problemem badawczym pracy stała się identyfikacja znaczenia oraz zmian treści pojęcia i wyrazu *łąka* z uwzględnieniem relacji semantycznych z ich synonimami. Z uwagi na wynikające z natury desygnatu, a wiodące do powstania wspólnych obszarów w polach znaczeniowych związki między wyrazami: *łąka*, *łęg*, *pastwisko*, a także *hala* i *polana*, do opracowania włączono również te hasła. Szczególną wagę przywiązano natomiast do relacji między *łąką* a *pastwiskiem* ze względu na ich funkcjonowanie w języku potocznym i naukowym (m.in. z zakresu rolnictwa, botaniki i ekologii). Analizę uzupełniają odwołania do czterech innych pojęć i wyrazów bliskoznacznych: *blonie*, *murawa*, *grąd* i *trawniki*.

O podjęciu prezentowanych badań leksykograficznych zdecydowało kilka powodów. Pierwszym z nich jest przekonanie, że badania nad leksyką mogą odgrywać niebagatelną rolę w poznawaniu przeszłości. Analiza wyrazów i pojęć rozszerza naszą wiedzę o sposobach myślowego ujęcia danego obiektu oraz przyczynia się do wglądu w jego historię – a przeszłości łąk w Polsce nie rozpoznano jak dotąd wystarczająco dobrze. Drugi jest fakt, że znaczenie wyrazu stanowi podstawę dla ustalania się definicji danego pojęcia – tymczasem określaniu *łąki* w terminologii specjalistycznej brakuje jednoznaczności. Po trzecie,

przemiany leksyki oraz ich charakter są istotne i interesujące *per se* – stwierdzenie to stanowi zarazem najważniejszą przesłankę badań.

Praca wpisuje się w nurt badań metaterminograficznych. Analizą objęto polskie słowniki językowe, słowniki terminologiczne, encyklopedie powszechne oraz literaturę specjalistyczną (w głównej mierze z dziedziny ekologii i nauk rolniczych), poszukując w nich objaśnień wybranych leksemów oraz pojęć. Niezbędny materiał badawczy wyekscerpowano z kilkudziesięciu źródeł; ich spis podano w bibliografii.

Identyfikację warstwy historycznej rozpatrywanych jednostek przeprowadzono na podstawie danych leksykograficznych zawartych w artykułach hasłowych zgromadzonych przede wszystkim w słownikach dawnej polszczyzny. Uwzględniając fakt silnego wpływu łaciny na język polski, w tym na kształtowanie się języka naukowego [zob. np. Dubisz 2011], zakres badań zwiększono o odpowiednie hasła z zakresu języka łacińskiego. Uzyskane dane skonfrontowano z ustaleniami odnoszącymi się do znaczenia pojęć i wyrazów funkcjonujących w nowożytnej polszczyźnie. Stwierdzenia dotyczące czasów nam współczesnych wynikają z analiz terminologii naukowej oraz haseł zawartych w słownikach ogólnych języka polskiego i w encyklopediach powszechnych.

Analiza historyczna leksemów *łąka*, *łęg* oraz *pastwisko* koncentruje się na dość długim okresie od epoki staropolskiej do wieku XIX; obejmuje jednak także luki czasowe. Luki te wynikają z braku podstawowych opracowań leksykograficznych, co dotyczy np. wieków XVII i XVIII – *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* nie przedstawia jak dotąd pełnego opisu leksemu *łąka* i wyrazów mu bliskoznacznych.

Odnotać ponadto trzeba, że nie wszystkie będące w szerokim użyciu słowniki języka polskiego zawierają rozpatrywane hasła (nie ma ich np. w *Wielkim słowniku etymologiczno-historycznym języka polskiego*). Spośród opisywanych wyrazów jedynie *hala* oraz *grąd* znajdują się we współczesnym *Słowniku gwar polskich* (dalej SGP).

2. Łąka definiowana współcześnie

2.1. Pojęcie naukowe

Historia łąk w Polsce do XX wieku jest mało znana i słabo udokumentowana. Autorzy jednej z ostatnich prac analizujących zmiany krajobrazu Europy Środkowej w prehistorii wysuwają wniosek o obecności naturalnych zbiorowisk trawiastych we wczesnym neolicie (ok. 5500 lat p.n.e.), przed pojawieniem się w tym regionie rolnictwa. Te naturalne zbiorowiska traw obejmowały pierwotnie stosunkowo małe obszary. Zdaniem zespołu Michała Hejcmiana w średniowieczu w Europie Środkowej powszechnie występowały łąki kośne, czego dowodzi

stosowanie odpowiednich narzędzi – kos [Hejcman i in. 2013]. Jednakże inne znaleziska (dokonane także na terenie Polski), a mianowicie starszych od kos półkosców [zob. SSS, t. 5: 154], wskazują na dłuższą historię użytkowania łąk. Warto zauważyć, że o obecności łąk na ziemiach dawnych Słowian świadczą przesłanki językowe, np. wykazywany w leksykografii ogólnosłowiański charakter wyrazu *łąka*. *Glosariusz staropolski* (dalej GS) przytacza odpowiedniki polskiej *łąki* w innych językach słowiańskich, tj. dolnołużycki wyraz *luka*, słoweński *loka* czy ukraiński *luká* [GS: 81]. Za powszechnością występowania łąk kośnych w Europie Środkowej przemawia również pansłowiański charakter słowa *siano*, który stwierdzają Gerard Labuda i Zdzisław Stieber w *Słowniku starożytności słowiańskich* [SSS, t. 5: 154].

Podstawowe definicje naukowe *łąki* i terminów pokrewnych zostały wypracowane przez nauki biologiczne oraz rolnicze. Zasadnicze dla tych dziedzin pojęcia wyjaśnił Stanisław Balcerkiewicz w *Słowniku botanicznym* pod redakcją Alicji i Jerzego Szweykowskich (dalej SB). Pojęcie *łąka* rozumieć można według niego na dwa sposoby: według pierwszego jest to ‘zbiorowisko roślinne zbudowane z trwałych roślin zielnych, głównie traw, o strukturze i składzie florystycznym uwarunkowanych regularnym jedno-, dwu- lub trzykrotnym koszeniem w ciągu roku’; według drugiego *łąkę* można określić jako ‘zwarty kompleks przestrzenny (grupę) zbiorowisk typu łąki, tzw. łąki kośne’. Uwagę zwraca obecność dodatkowej informacji podanej przez autora hasła: „W języku potocznym słowa »łąka« używa się dość często w rozszerzonym znaczeniu – jako wspólne określenie łąk właściwych, pastwisk i niektórych turzycowisk, czyli trwałych użytków zielonych” [SB: 476].

Jedno z głównych opracowań akademickich z dziedziny łąkarstwa – praca zredagowana przez Marię Grynię – definiuje *łąkę* następująco:

użytkowane kośnie bezdrzewne zbiorowisko [roślinne – B.B.] składające się ze zwartej runi traw i ziół przeważnie średniowilgotnych (mezofilnych) i wilgotnych (higrofilnych) lub z udziałem roślin stanowisk suchych (kserofilnych), częściowo zimotrwałych, występujących głównie w Eurazji i Ameryce w strefach klimatów umiarkowanych i chłodnych

i odnosi do łąki łacińską nazwę *pratum* [Grynia, red. 1995: 11].

Autorzy (redaktorzy) obu z cytowanych źródeł – Grynia oraz Szweykowscy – utożsamiają łąki z ekosystemami wymagającymi koszenia, składającymi się głównie z traw i roślin zielnych. Warto jednak zauważyć, że poza zbiorowiskami, do których utrzymania niezbędne jest oddziaływanie człowieka,

występują także formacje naturalne, np. łąki wysokogórskie. Niemniej „łakami właściwymi” zwane są łąki kośne [Grynia, red. 1995; SB].

Jak podaje SB, w znaczeniu ogólnym *pastwisko* jest ‘miejszem wypasu, każdą formacją roślinną służącą bezpośrednio zwierzętom roślinożernym za pokarm’, natomiast w znaczeniu botanicznym ‘roślinnością pastwiskową, grupą zbiorowisk roślinnych (i całych ekosystemów), uwarunkowaną regularnym wypasem zwierząt gospodarskich’ [SB: 639]. W terminologii agronomicznej, w geodezji i administracji łąki wraz z pastwiskami określa się wyrażeniem *użytki zielone*; użytki te mogą być trwałe lub przemienne [zob. np. Zarzycki, Korzeniak 2013].

Generalizując, stwierdzić można, że w języku naukowym i specjalistycznym definiuje się i klasyfikuje łąki, używając dwóch podstawowych perspektyw poznawczych. Pierwsza z nich, ścisła, bazuje na aparacie pojęciowym ekologii i botaniki, druga natomiast łączy aspekt teoretyczny z użytkowym i charakterystyczna jest dla nauk stosowanych (takich jak np. agronomia czy zarządzanie) oraz dziedzin formalno-prawnych, które posługują się dodatkową kategorią terminologiczną, a mianowicie określeniem *użytki zielone*. Wyrażenie to pojawia się w języku ogólnym znacznie rzadziej aniżeli wyrazy *łąka* i *pastwisko*. Ukazuje to Narodowy Korpus Języka Polskiego, w którym wyszukiwarka Poliqarp dla *łąki* podaje 382 rezultaty, dla *pastwiska* 232, a dla *użytków zielonych* – jedynie 26 [NKJP].

Analizując treść oraz formułę współczesnych definicji encyklopedycznych, należy wyróżnić rozwinięcie pojęcia zaprezentowane w czterotomowej *Encyklopedii powszechnej PWN* (dalej EP PWN)¹. *Łąka* została w niej określona jako ‘teren pokryty zwartą roślinnością, złożoną z licznych gatunków traw i ziół, tworzącą ruń łąkową, użytkowaną na paszę (siano, zielonki), rzadziej do okresowego wypasu [...]’ [EP PWN, t. 2: 799]. Encyklopedia definiuje ponadto *pastwisko* [EP PWN, t. 3: 483] i podaje dwa znaczenia *hali*: w znaczeniu botanicznym jest to ‘formacja roślinna – naturalne zbiorowisko trawiaste występujące ponad górną granicą lasu’, w znaczeniu rolniczym zaś – ‘pastwisko w górach, często ponad górną granicą lasu’ [EP PWN, t. 2: 159]. Właśnie definicja *hali* ukazuje kluczowe podejścia do wyjaśnienia pojęcia *łąki*, o których wzmiankowaliśmy, a które występują w literaturze specjalistycznej: a) ekologiczno-botaniczne oraz b) użytkowe (rolnicze).

1 Definicje te zamieszczono później w podobnej wersji w *Nowej encyklopedii powszechnej PWN* i – nieco zmodyfikowane – w hasła *łąka*, *łąka trwała*, *łąka naturalna* w *Wielkiej encyklopedii PWN* [WE PWN, t. 16: 277].

2.2. Łąka w zasobie leksykograficznym języka polskiego

Upřednio wskazany podział sygnalizowany jest w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza (dalej USJP). Podstawowy artykuł hasłowy stwierdza, że *łąka* stanowi ‘teren gęsto porośnięty roślinami zielnymi, głównie trawami, używanymi na paszę lub do okresowego wypasu; także: rośliny porastające ten teren’ [USJP, t. 2: 502]. W słowniku podano również dodatkowo jedno z podporządkowanych znaczeń botanicznych wyrazu – *łąka podwodna* – oraz jedno ze znaczeń z dziedziny rolnictwa – *łąka łęgowa*. Główną definicję opisującą wyraz hasłowy w USJP należy przyjąć jako reprezentatywną dla współczesnej polskiej leksykografii – w *Wielkim słowniku języka polskiego PWN* (dalej WSJPDub) jest ona identyczna, a objaśnienia proponowane w *Słowniku współczesnego języka polskiego* pod redakcją Bogusława Dunaja (dalej SJPDun), *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Mieczysława Szymczaka (dalej SJPSzym) oraz *Słowniku współczesnego języka polskiego* Przegładu Reader’s Digest (dalej SWJ PPR) odbiegają od niej tylko nieznacznie.

Wyraz *polana* przedstawiono jako ‘niezadrzewione, porośnięte trawą miejsce w lesie, łąkę otoczoną lasem’ [USJP, t. 3: 308; WSJPDub, t. 3: 660]. W definicji *hali* wyraźnie ujęto natomiast dwa warianty rozpatrywanego tutaj znaczenia: botaniczne (‘piętro roślinności w wysokich górach’) oraz rolnicze (‘pastwisko w górach powyżej granicy lasu’) [WSJPDub, t. 2: 9]. *Pastwisko* zdefiniowano krótko jako ‘teren porośnięty trawą, na którym pasą się zwierzęta gospodarskie’ [WSJPDub, t. 3: 408]. W podobny sposób objaśniają to hasło *Słownik języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego (dalej SJPDor), SJPDun, SJPSzym i SWJ PPR, w taki sam sposób WSJPDub.

SJPDor nie wyodrębnia poszczególnych znaczeń *łąki* i podaje definicję zbliżoną do tej ze znacznie późniejszego WSJPDub (‘teren gęsto porośnięty roślinami zielnymi, głównie trawami [które się kosi na paszę – wyr. oryg.]; czasem: rośliny (trawy) porastające ten teren’ [SJPDor, t. 4: 292]). Różnych znaczeń wyrazu nie odnotowuje także artykuł hasłowy *hali* (‘pastwisko w górach, położone powyżej granicy lasów’ [SJPDor, t. 3: 10]). *Polana* jest natomiast określona jako ‘miejsce w lesie nie zadrzewione, porośnięte trawą; pole, łąka otoczone lasem’ [SJPDor, t. 6: 864].

Nieco odmiennie formułuje opis *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* – rozszerza on kontekst botaniczny wyrazów *łąka*, *pastwisko* oraz *hala*, włączając do definicji terminy specjalistyczne tj. ‘zbiorowisko roślinne’, ‘formacja roślinna’, ‘wieloletnie byliny’ czy ‘naturalne zbiorowiska trawiaste’ [PSWP, t. 19: 447].

Na tle przytoczonych ujęć wyróżni się zapewne objaśnienie podane przez *Inny słownik języka polskiego*, w którym czytamy, że *łąka* to ‘teren, na którym nie ma drzew i rośnie tylko trawa i polne kwiaty’ [ISJP, t. 2: 32].

Opisy leksemów zamieszczonych we wzmiankowanych słownikach należy rozszerzyć o interpretację zawartą w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* Franciszka Sławskiego (dalej SESław), który podaje cztery znaczenia wyrazu *łąka*. Znaczenia te wychodzą poza – przyjmijmy, że nadrzędny – sens geograficzno-botaniczny wyrazu (tzn. ‘teren porośnięty przede wszystkim trawami’). Według kolejności proponowanej w SESław są to: 1. ‘zdrada czy podstęp’, 2. ‘rodzaj miednicy do obtłukiwania konopi’, 3. ‘łatnica, czyli narzędzie do łowienia ptaków’ [SESław, t. 5: 83–86].

Pierwsze znaczenie wyrazu *łąka* – będące przedmiotem tej pracy – zostało sformułowane w dziele SESław m.in. na podstawie ustaleń *Słownika staropolskiego* pod red. Stanisława Urbańczyka (dalej SStp) i analiz słownictwa prasłowiańskiego. Przejdźmy więc do historii wyrazu *łąka*.

3. *Łąka w polszczyźnie dawnej*

3.1. *Od epoki staropolskiej do wieku XIX*

SESław wydobywa znany w naukach o łąkach i ich roślinności związek tej formy krajobrazu z wodą. Poza odniesieniem do *pratum*, istniejącym także m.in. w języku czeskim, na charakter łąki jako składnika przestrzeni geograficznej słownik wskazuje także poprzez odwołanie się do prasłowiańskiego wyrazu **ląka* znaczącego ‘wygięcie, krzywizna, zakręt, zakole rzeki, teren położony w zakolu rzeki, nad brzegiem rzeki (porośnięty trawą, niekiedy też zalesiony)’ [SESław, t. 5: 83]. SESław wykazuje ponadto, że wyraz ten miał dokładny odpowiednik w języku litewskim: *lankà* (czyli ‘podmokła łąka, łęg, łąka nad rzeką, narażona co roku na zalewanie, dolina’) [SESław, t. 5: 84].

W SStp znaczenie *łąki* określa sformułowanie: ‘obszar ziemi porośnięty trawą, niekiedy też częściowo zadrzewiony, *pratum gramine (interdum etiam arboribus) vestitum*’ [SStp, t. 4: 108]. Najstarszym źródłem pisanym, w którym wymieniona lub opisana została w Polsce *łąka*, jest *Księga Henrykowska* przedstawiająca dzieje założenia i uposażenia klasztoru cystersów w Henrykowie, datowana w SStp na ok. 1270 rok. Drugi pod względem wieku zapis pochodzi zaś z *Analect sandeckich do XVI i XVII wieku* (1346 rok).

Pastwisko natomiast odnotowano w dokumentach z wieku XV (po raz pierwszy – według SStp – w *Księdze Ziemskiej Poznańskiej* z roku 1404, po raz drugi zaś – w *Antibolomenon Kapituły Krakowskiej* z 1472 roku). W SStp zdefiniowano jego staropolskie znaczenie następująco: ‘miejsce porośnięte trawą, na którym pasą się zwierzęta domowe, *campus gramineus, ubi animalia domestica pascuntur*’ [SStp, t. 6: 49].

Warto wspomnieć o wykazanym w SStp powiązaniu *pola* z *łąką*, czyli roli – *ager* – z *pratum*. W podstawowym znaczeniu, oprócz ‘ziemi uprawnej lub

nadającej się pod uprawę, *pole* opisywane jest w nim również przez następujący zespół określeń: 'łąka, rozległa równina, błonie, otwarta przestrzeń, *campus late patens*' [SStp, t. 6: 340–342].

Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce (dalej SŁŚ) podaje dla *pratum* dwa znaczenia: pierwsze to 'łąka', drugie – 'siano' (*faenum*). SŁŚ znajduje najwcześniejszy opis łacińskiego *pratum* w polskiej glosie do Kodeksu Dyplomatycznego Polski od najdawniejszych czasów aż do r. 1506 (datowanej na 1313 rok) i definiuje *pratum* jako 'campus apertus herbis floribusque consitus'. Stary ślad polskiego wyrazu *łąka* w zapisie *laka* (1429 rok) obecny jest w Dokumentach Sądu Ziemskiego Krakowskiego 1302–1453 („p-um alias «laka» [ita saepius – wyr. oryg.]” [cyt. za: SŁŚ, t. 7: 1092]). Za bardzo interesujące należy uznać zestawienie wyrazów bliskoznacznych dla *pratum* zawarte w SŁŚ. Słowa te, po pewnych modyfikacjach, nadal funkcjonują w języku polskim. Są to: *smug* („ita saepius”); *traueni*, czyli 'trawnik'; *przeszyeka*, *blonye*, *ląg* oraz kilka innych.

Pastwisko w dawnej łacinie wyrażane było za pomocą *pastura*, ale przede wszystkim przez *pascuum* (syn. *paschuum*). *Pascuum* miało trzy znaczenia. Pierwsze to pastwisko, pastewnik, zdefiniowane poprzez: 'pabulum, pratum, quo animalia domestica pascuntur', zapisane np. w Zbiorze Dokumentów Małopolskich (ok. 1389 roku). Drugie znaczenie *pascuum* to 'pasza, pokarm' ('pastus, pabulum, cibus'), trzecie – 'spasienie' (np. zboża czy łąki) [SŁŚ, t. 7: 142–143].

SŁŚ wskazuje ponadto na kilka bardziej szczegółowych zapisów, które wnoszą istotne wiadomości do naszej wiedzy o dawnym gospodarowaniu ziemią. Wykazuje mianowicie, że zwyczaj wygonów obecny był już w XIV wieku: *wgony* i *vigony* wymieniają dokumenty *Codex Diplomaticus Silesiae* (1398 rok). Słownik podaje też informacje (wyekscerpowane ze Zbioru Dokumentów Małopolskich) o istnieniu prawa użytkowania pastwiska oraz o istnieniu *glandiferum*, tj. lasów pełniących funkcję pastwiska, w których trzoda chlewna karmiła się żołędziami (SŁŚ, t. 7: 143).

Dopełnienie tych danych znaleźć możemy w SStp, który poprzez odwołanie do wyrażenia „in silva ląnka”, datowanego na ok. 1449 rok, wskazuje na obecność łąk leśnych, co potwierdza także inny cytat, z ok. 1466 roku: „na dąmbrowe, que vocatur ląnka”. Już na początku XV wieku wzmiankowano łąki wyłączone ze wspólnego użytkowania; wyodrębnioną powierzchnię nazywano *zapowiednią*, *zapowiedzianą* lub *zatknioną* łąką (m.in. w Wielkopolskich rotach sądowych XIV–XV wieku [zob. SStp, t. 4: 109]).

Lunki i *ląnki* nie były jedynymi formami zapisu dzisiejszego wyrazu *łąka* używanymi w dobie staropolskiej. Istniały także, choćby w dawnych dokumentach,

łoki – opisywane w *Rotach poznańskich* (1391 rok): „Gnevomir [...] ne zastauil Woczechowi niyednich vszitkof, yedno rolø a łoki”. W innym miejscu *Roty poznańskie* przytaczają ten wyraz w l. mn. w formie *lang*, dokumentując przypadek Andrzeja: „Yandrzey ma trzeczą trzanscz... lang tich” (datowane na rok 1415). Z 1418 roku pochodzi inny zapis: *lamky*. W *Kodeksie Działyńskich* zawarta jest wypowiedź o sprzedaży łąki – znów pewnego Andrzeja – pochodząca według SStp w przybliżeniu z roku 1480: „My Andrzeyowy skazalysmy targv łąky (prati) [...]”. *Kodeks Świętosławów* relacjonuje natomiast konflikt, którego przedmiotem były *lanky*, a dokładnie nadużycie wypasu, „spassyenye lanky”: „Gdi nyektori czlowyek poswaph drugyego [...], kako... lanky (prata) gwałtem vipasl” (1450 rok). Wreszcie *Roty pyzdrowskie* (1415 rok) mówią o łące Tomasza w sposób zbliżony do nam współczesnego: „iest Thomye zastawiyona ta łąka” [wszystkie cytaty za: SStp, t. 4: 108–109].

Przegląd dawnych form morfologicznych wyrazu *pastwisko* pozwala stwierdzić, że przeszedł on znacznie mniejsze przekształcenia aniżeli wyraz *łąka* oraz że w cytowanych w SStp źródłach cechuje się mniejszym od *łąki* zróżnicowaniem postaci zapisu. Co prawda *Najdawniejsze zapiski sądu ziemskiego przeworskiego 1458–1506* zawierają frazę „pasthwyszko sub gayo”, gdzie dostrzegamy pewną zmianę zapisu tego rzeczownika, ale w formie *pastwisco* obecny on jest już w *Księgach sądowych brzesko-kujawskich* w opisie: „Kzeslaus [...] grodzicz pastwisco sswe” (rok 1418). *Słownik* przytacza ponadto fragment łacińskiego tekstu *Księgi Ziemskiej Poznańskiej* datowanej na rok 1404, w której ujęto polską formę *pastwi<s>co* [wszystkie cytaty za: SStp, t. 6: 49].

3.2. *Łąka i pastwisko* – odniesienia literackie w kontekście *Słownika polszczyzny Jana Kochanowskiego* i *Słownika języka Adama Mickiewicza*

Uzupełniając rozważania dotyczące słownictwa staropolskiego o jego literacki przekaz interpretowany w *Słowniku polszczyzny Jana Kochanowskiego* (dalej SPJK), otrzymujemy zarówno adekwatną definicję, jak i poetycki opis interesujących nas wyrazów i pojęć. Łąka jest już nie tylko powierzchnią porośniętą przez trawy, na co wskazywała większość formuł podanych w SStp, ale i przez kwiaty (*łąka* jako ‘teren porośnięty trawą, kwiatami’ [SPJK, t. 2: 393]). Analiza dzieł Kochanowskiego pozwoliła odnieść do niej liczne określenia przymiotnikowe. Łąka w utworach Kochanowskiego jest na przykład i *zielona*, i *pełna strumieni*; *nieosuszona* i *pochodzista* (‘spadzista, pochyłona’); *nieprzepasiona*; *nie sieczona* i – przeciwnie – *goła* (czyli ‘skoszona’) [SPJK, t. 2: 393]. O występowaniu łąk, które dziś prawdopodobnie nazwalibyśmy naturalnymi, przekonuje cytat z *Pieśni świętojańskiej o Sobótce*:

Przy tym leśie chłodné zdroie
Y łąka nieprzepásiona
Kofą nigdy nie śieczona. [cyt. za: SPJK, t. 2: 393]

Natomiast o funkcji, jaką spełniały one w zakresie wypasu i pobytu na nich zwierząt, mówią następujące wersy:

Prácowité woły moje
Wam płyną té chłodné zdroie
Wam kwitnie łąká zielona. [cyt. za: SPJK, t. 2: 393]

Pastwisko zyskuje ogólne znaczenie w SPJK jako 'dość rozległe miejsce porośnięte trawą, gdzie się bydło pasie' [SPJK, t. 3: 438]. Kochanowski pisał o pastwiskach rzadziej niż o łąkach, co nietrudno zrozumieć – łąki są bardziej poetyckie niż pastwiska, zarówno w sensie obiektu rzeczywistego, jak i swojej nazwy.

Nie budzi zdziwienia obecność podobnej prawidłowości w utworach Adama Mickiewicza – *łąka* występuje w nich znacznie częściej niż *pastwisko* [por. SJAM, t. 4: 165, t. 6: 64]. Autorzy *Słownika języka Adama Mickiewicza* (dalej SJAM) określają znaczenie *łąki* jako 'przestrzeń porośniętą trawą; w niektórych wypadkach: trawnik, polana' [SJAM, t. 4: 165]. Zapewne do najważniejszych wersów o łąkach w całej historii języka polskiego należą te z inwokacji w *Panu Tadeuszu*:

Tymczasem przenoś moją duszę utęsknioną
Do tych pagórków leśnych, do tych łąk zielonych
Szeroko nad błękitnym Niemnem rozciągnionych [...].

[Mickiewicz 2012: 4–5]

Nie możemy w tej pracy dokonywać analizy dorobku wieszczów, należy jednak dostrzec wysoką pozycję łąki w świecie pamiętanym, wytęsknionym i wyobrażanym sobie przez poetę. Jednocześnie liczne odwołania do łąki obecne w jego twórczości wskazują na odgrywanie przez nią roli jednego z podstawowych elementów tworzących krajobraz ziem polskich w XIX wieku.

Było tak również w wieku XVI. *Słownik polszczyzny XVI wieku* (dalej SPXVI) dokumentuje nie tylko bogactwo historycznego, literackiego wyrażania *łąki*, ale i użytkową funkcję tego obiektu². W pierwszym znaczeniu SPXVI utożsamia *łąkę* z 'obszarem porośniętym trawą, kwiatami, czasem też drzewami, niekiedy

2 Na wagę utylitarnej roli roślin w epoce renesansu wskazuje praca Kamili Musiał [2016].

podmokłym; *pratum*³ [SPXVI, t. 12: 538–539]. Dodatkowo słownik podaje jeden ze sposobów pojmowania wyrazu *łąka* w wieku XVI, który to sposób, charakteryzując funkcję łąki w gospodarstwie wiejskim, może definiować ją także w odniesieniu do innych okresów historycznych: ‘część posiadłości ziemskiej przeznaczonej do wypasu bydła i zbioru siana’ [SPXVI, t. 12: 539]. Łąka w tym sensie obarczona była podwójnym zadaniem: dostarczała siana i służyła jako pastwisko. Nie znaczy to jednak, że język XVI wieku nie rozróżniał *łąki* i *pastwiska* – wyodrębniano przecież „łąkę i pastwisko”, „pole i (a(l)bo) łąkę”, „łąkę i spaś” [SPXVI, t. 12: 539]. Zwroty będące wówczas w użyciu wskazują, że *łąkę* można było *popaść* – (po)paść łąkę, w łąkach – i *posiec* oraz *pokosić* [Mączyński 1564; *Zapiski i rotty polskie 1501–1558*, cyt. za: SPXVI, t. 12: 538–539]. Warto pamiętać, że łąki, które opisywano w literaturze polskiej do drugiej połowy XIX wieku, zazwyczaj nie stanowiły części małych gospodarstw rolnych, lecz były składnikiem dużych folwarków [por. Musiał 2016].

Do charakterystycznych połączeń słownych znanych ze *Słownika polszczyzny Jana Kochanowskiego* SPXVI dodaje m.in.: *łąkę piękną, rosistą, polną, gołą po ostrej kosie, niesuszoną, wonną* oraz *zapłonioną drzewy* [SPXVI, t. 12: 538]. W poezji Mikołaja Reja – podobnie jak u Jana Kochanowskiego – znajdują się frazy akcentujące aspekt kwitnienia, np.: „łąka (za)kwitnie, kwieciami się pstrzy; łąka kwitnąca, w kwiat upstrzona” (*Wizerunk własny*) [cyt. za: SPXVI, t. 12: 538]⁴.

3.3. Definicje łąki w słownikach oraz encyklopediach z XIX i początku XX wieku

Słownik wileński (dalej SWil) określa *pastwisko* jako ‘miejsce, którego trawa przeznaczona na pasienie bydła trawożernych [...]’ [SWil, t. 2: 976]. *Łąka* natomiast nie jest w nim rozumiana jako miejsce wypasu, lecz jako obszar koszony i dostarczający siana: ‘grunt na którym trawa swobodnie rosnąc na siano koszoną być może’ [SWil, t. 2: 608]. SWil wzmiankuje szczególne rozróżnienie, które wskazuje na pochodzenie łąk, a mianowicie dzieli je na łąki *samorodne* i *siane*. Podział takowy wykazuje także *Słownik warszawski* (dalej SW), w którym *łąka* została zdefiniowana jako ‘obszar ziemi, zwykle niskiej, na którym trawa rośnie i skąd się siano zbiera’ [SW, t. 2: 805]. Notabene, *łąkę samorodną* objaśnił w swoim *Słowniku języka polskiego* (dalej L) Bogumił Linde jako: ‘sztuka gruntu, na którym trawy przez się rosnąc, na siano koszone być mogą’ [L, t. 1: 584].

3 W drugim znaczeniu SPXVI wymienia nazwy własne miejscowości.

4 Hasel *hala* i *polana* SPXVI oraz SPJK nie rozwijają. Nie ma ich również w L, gdzie ponadto nie znajdujemy *łąki* i *pastwiska*.

O krok dalej w podziale łąk idzie *Encyklopedia powszechna* Samuela Orgelbranda (dalej EPO), która odróżnia *łąki sztuczne* od *naturalnych* oraz przedstawia podział formacji naturalnych na „ciepłe i zimne, suche i mokre”, a samą *łąkę* definiuje w sensie agronomicznym: ‘grunt produkujący głównie wszelkiego rodzaju trawy i rośliny pastewne, nie poddawany płodozmianowi’ [EPO, t. 9: 469]. *Pastwisko* natomiast EPO rozumie jako ‘przestrzeń gruntu, na której rosnące rośliny przeznaczone są na paszę dla bydła’ i podobnie, jak w przypadku łąk wydziela formy naturalne i sztuczne [EPO, t. 11: 332].

Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego (dalej IET) podaje specjalistyczną, jak na swój czas, definicję pojęcia: ‘zbiorowisko wysokich, trwałych roślin zielnych, przeważnie trawiastych; na łąkach spotyka się też zioła jedno- i dwuliścienne [...]’. Wyróżnia ona *łąki słodkie*, formowane głównie przez trawy i rośliny motylkowe, oraz *łąki kwaśne*, tworzone przez turzyce, sity, skrzypy i mchy [IET, t. 3: 236]⁵. Opis *łąki* we wcześniejszej polskiej encyklopedii – *Wielkiej encyklopedii powszechnej ilustrowanej* (dalej WEP) – jest odmienny, gdyż pojęcie to zdefiniowane zostało w sensie praktycznym, agronomicznym [WEP: 1022–1023]. WEP wprowadza znacznie szerszą niż poprzednio cytowane dzieła klasyfikację, jednak pełna wysiłku charakterystyka naukowa – a zwłaszcza botaniczna – *łąki* nie wytrzymuje próby czasu.

Encyklopedia powszechna Ultima Thule (dalej EUT) zamieszcza natomiast zwięzłą, właściwą merytorycznie, biorąc pod uwagę nawet wymagania XX wieku, definicję *łąki*: ‘Zbiorowisko roślinne, złożone głównie z trwałych roślin pastewnych, przede wszystkim traw. Rośliny są w niem tak rozwinięte, że tworzą gęstą darninę’. Następnie dzieli łąki m.in. na naturalne i sztuczne, a także na jedno-, dwu, trój- i więcej kośne [EUT: 665].

4. Relacje znaczeniowe między *łąką* a *łęg*iem

Wyraz *łąka* funkcjonuje w polszczyźnie od wieków, podobnie jak *łęg*. Nie są to wyrazy i pojęcia tożsame w języku współczesnym i nie były takimi dawniej, aczkolwiek w pewnym zakresie ich znaczenia nakładają się na siebie. Relacje zachodzące między tymi wyrazami i pojęciami zasługują z pewnością na chwilę refleksji.

SWil określa *łęg* (inaczej: *łąg*, *ług*) jako ‘miejsce niskie przy rzece, które na wiosnę występująca woda z rzeki zalewa, najczęściej drzewami i wysoką trawą zarosłe’, oraz dodaje: „W podlaskim *łąg* znaczy: pastwisko nad rzeką” [SWil, t. 1: 608]. Według SW *łęg* to ‘zarosła na łęgach błotnistych; łąka albo las błotniste’ [SW, t. 2: 808].

5 Hasła *pastwisko* IET nie zawiera.

Dostrzegamy więc, że według cytowanych dawnych słowników języka polskiego łąg może spełniać funkcję łąki i pastwiska. Wdzięcznie przedstawia dwa znaczenia tego wyrazu *Słownik języka polskiego* pod redakcją Tadeusza Lehra-Spławińskiego (dalej SJPLehr), próbując w ten sposób wyodrębnić dwie odmienne formy krajobrazu. Drugie znaczenie łągu utożsamiane jest z łąką nad rzeką, pastwiskiem, co ilustruje wyrażenie: „na łągu pasą się krowy”. Pierwsze dotyczy natomiast miejsca położonego nad rzeką i porośniętego zazwyczaj wiciną – jego charakter autorzy SJPLehr wyjaśniają za pomocą szczególnego polecenia: „pójdź w łągi naciąć pręcików” [SJPLehr, t. 2: 117]⁶.

Warto zaznaczyć, że SJPLehr traktuje *pastwisko*, *blonie*, *polanę* i *murawę* jako pojęcia podrzędne wobec *łąki*, a nawet jako jej formy bądź określenia bliskoznaczne. Jednocześnie wyraz *łąka* jest w nim definiowany w sposób zbliżony do innych opracowań z początku XX wieku, zawężony do *łąki kośnej*, ‘obszaru ziemi zarosłego trawą, skąd zbiera się siano’ [SJPLehr, t. 2: 116].

Szerokie pole znaczeniowe łągu w dawnym języku ukazuje SStp – i być może właśnie tamtejsza definicja pozwala najlepiej zrozumieć znaczenie tego słowa, a także rzucić światło na późniejsze wywody etymologiczne łąki. *Łąg* – na marginesie: wyraz zaświadczony w 1252 roku, a więc wcześniej od łąki i pastwiska – definiowany jest w nim jako ‘las, zagajnik, pole, łąka lub pastwisko, najczęściej położone nad rzeką bądź na nizinie, podmokłe lub zalewane wodą, *silva, nemus, campus, pratum, saepissime ad fluminis ripam vel in locis demissis et palustribus situm*’ [SStp, t. 4: 107]. W czasach nam współczesnych pogrupowano niejako desygnaty wyrazu oraz wyodrębniono dwa jego główne znaczenia: a) ‘łąka (podmokła, leżąca najczęściej w dolinie rzeki, okresowo zalewana)’ oraz b) ‘liściasty las nadrzeczny (las łągowy)’ [EP PWN, t. 2: 800]. W podobny sposób traktowane jest to pojęcie w naukach rolniczych i leśnych. Rozróżnienie powyższe podają również współczesne słowniki języka polskiego, w tym USJP [t. 2: 504] oraz WSJP PAN, w którym pierwsze znaczenie utożsamiane jest z łąką (hiperonim: łąka), drugie – z lasem (hiperonim: las).

Słownik etymologiczny języka polskiego Aleksandra Brücknera (dalej SEBrü) nie zawiera hasła *pastwisko*, zajmuje się jednak łąką i łągiem⁷. Brückner zestawia łąkę ze skrzętem, łągiem i w ten sposób wywodzi nazwę tej formy terenu: „dawna nazwa krajowa: «nizina nad skrzętem rzeczny» od «skrzętu» łąku przezwaną” [SEBrü: 308]. łągi i łąg określa jako ‘nizinę’, ‘brzeg rzeki nizinny’ [SEBrü: 309], przy czym łąg (mogący być i łągiem) wyjaśnia jako ‘bagno, mokradł’ oraz

6 Zdaje się, że ta ilustracja słowna cieszyła się popularnością, również SW używa jej w zdaniu: „Idzie w łągi, naciął pręcików” (SW, t. 2: 808).

7 Nie ukazuje też *polany*, natomiast *hałę* określono jako ‘pastwisko w górach’ [SEBrü: 167].

‘ługowisko’ [SEBrü: 314]. Sławski opisuje natomiast ten leksem następująco: ‘łąka, często podmokła, zwykle w dolinie rzeki, porośnięta niekiedy krzewami’ i zauważa pokrewieństwo między prasłowiańskim **lāgъ* a wyrazami **lākъ* (*łęk*) oraz **lāka* (*łąka*) – bliskość ta odnosi się zarówno do aspektu formalnego, jak i znaczeniowego słów [SESław, t. 5: 79–81].

Podobną wykładnię podtrzymuje GS, podając prasłowiański wyraz **lōka* jako źródłową podstawę rozwoju *łaki* i objaśniając go poprzez ciąg określeń: ‘wygięcie, krzywizna, zakręt, zakole rzeki, teren położony w zakolu rzeki (nad brzegiem rzeki), porośnięty trawą, niekiedy też zalesiony’, oraz wskazując linię ewolucji leksemu: od staropolskiego *lāka* do średniopolskiego *lōka* [GS 2008: 81]. Dodać należy, iż przez ‘wygięcie’ i ‘krzywiznę’ określano w języku staropolskim *łakoć* (‘coś, co ma kształt łuku, wygięcie, krzywizna, linia wężykowata [...]’ [SStp, t. 4: 109]).

Specyficzne znaczenie wyrazu *łąka* w języku cerkiewnym odczytujemy z kart SEBrü. Nadaje ono temu słowu pejoratywny wydźwięk znaczeniowy – mianowicie na skutek przeniesienia znaczenia *skrętu*, czyli ‘czegoś krzywego’, na sferę psychiki i umysłowości człowieka *łąka* została skojarzona ze zdradą i fałszem [SEBrü: 308]. Nadmienić można, że znaczenie to sygnalizowane jest także współcześnie. *Polski słownik etymologiczny* (dalej PSE) stwierdza, że słowo *łąka* oznaczało początkowo ‘wygięcie i krzywiznę’, później ‘zakole rzeki’ i wreszcie – ‘porośnięty trawą teren w zakolu rzeki’, przytacza ponadto czeskie i rosyjskie znaczenie odpowiadających *łące* wyrazów (cz. *louka*, ros. *luka*) – ‘zakręt, zakole’ – a następnie staro-cerkiewno-słowiańską formę *lōka* znaczącą ‘przebiegłość’ [PSE: 103]. Według Andrzeja Bańkowskiego jednakże względy semantyczne zaprzeczają poprawności identyfikacji *łaki* z prasłowiańskim *lōka*, nakładającej na interesujący nas wyraz przenośne znaczenie podstępny czy zdrady [ESJP: 96]. Autorka niniejszej pracy przychyliła się do tej opinii i uważa, że przedstawione w SEBrü i PSE znaczenie tego rodzaju należy uznać za co najmniej nieaktualne.

Znaczenie *pastwiska* wywodzone jest od *pastwy* [PSE: 142; ESJP: 513]. Wyraz *pastwa*, co podkreślone zostało zarówno w SJPDor [t. 6: 175], jak i w USJP [t. 3: 67] jest wyrazem archaicznym, żywym współcześnie jedynie we frazeologii⁸. *Pastwa* oznacza ‘pokarm, żer (szczególnie dzikich zwierząt, zdobywany siłą); zdobycz, łup’ [USJP, t. 3: 67].

5. *Hala i polana* oraz określenia gwarowe

Funkcję *pastwiska* spełniają m.in. hale i polany. Przypomnijmy, że USJP znaczenie wyrazu *polana* określa jako ‘niezadrzewione, porośnięte trawą miejsce w lesie,

8 Rozróżnienie wyrazów *dawny* i *archaiczny* przedstawił Bogdan Walczak [2011].

łąka otoczona lasem' [USJP, t. 3: 308]. *Halę* opisuje zarówno w znaczeniu botanicznym ('piętro roślinności w wysokich górach'), jak i rolniczym ('pastwisko w górach powyżej granicy lasu') [USJP, t. 1: 1113]. WSJP PAN podaje cztery znaczenia wyrazu *hala*, a w tym dla nas najważniejszym utożsamia go z 'łąką górską'. SGP podaje z kolei następujące znaczenia *hali*: 'pastwisko w górach; łąka w górach, którą się kosi; wierzchołek góry pozbawiony roślinności' [SGP, t. 9: 537].

Odnotujemy, że o ile hasło *polana* słowniki dawnej polszczyzny niekiedy przedstawiają, o tyle *hala* uwzględniana jest w nich rzadko. Interesujący wydaje się fakt, że współczesne znaczenie *polany* zawarte w USJP nie odbiega daleko od opisu znajdującego się w SSJP: 'łąka śródleśna, *pratum in silva positum*' [SSJP, t. 6: 340]. Hasło to rozwija także SWil, który *polanę* (vel *polaninę*) opisuje następująco: 'pole czyste wśród gór i lasów, gdzie się trzody wypasają, albo też orny grunt' [SWil, t. 2: 1107].

Jeśli przytoczone wyjaśnienia nie rozwiewają wątpliwości co do różnicy między *halami* a *polanami*, uczyni to – być może najbardziej kompetentny w tym przedmiocie – *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej* (dalej ILP). ILP pozwala wyjaśnić oba pojęcia dzięki odniesieniu się do szczegółowych praktyk użytkowania ziemi. Słowo *hala* (w gwarze podhalańskiej *hola*) oznacza 'łąkę wysokogórską, na której pasie się owce od kwietnia do września, będącą współwłasnością grupy gazdów (w przeciwieństwie do *polan*, dzielonych na działki mające jednego właściciela)' [ILP, t. 4: 49]. *Polana* jest definiowana jako 'niezadrzewiony teren w lesie lub w górach, porośnięty trawą, wykorzystywany jako pastwisko podczas sezonowego wypasu owiec lub bydła'. ILP podaje ponadto, że *polana* położona jest niżej od *hali* [ILP, t. 8: 357].

Słownictwo ludowe odgrywa dużą rolę w kształtowaniu się terminologii specjalistycznej nie tylko w przypadku gwary podhalańskiej. Nazewnictwo typów łąk niżowych w polskim łąkarstwie bazuje bowiem na słownictwie i praktyce gospodarczej ludności jednego z regionów kraju. Pojęcia i nazwy takie jak *siano grądowe*, *łąka zalewna*, *siano rzeczne*, *siano zakolowe*, *biel*, *bielawa*, *siano bielne*, *popław*, *siano popławne* zostały wprowadzone do powszechnego zastosowania w naukach agronomicznych po zaczerpnięciu ich z tradycji mieszkańców gospodarujących łąkami w dolinie Narwi [Bury-Zaleska 1937; Bury-Zaleska, Prończuk 1954].

6. *Błonie, murawa, grąd i trawnik*

Poza *halą* i *polaną* do wyrazów bliskoznacznych wobec *łąki* i *pastwiska* zaliczyć można *murawę*, *błonie*, *trawniki* oraz *grąd*. USJP opatrzył *błonie* kwalifikatorem wyrazu książkowego i objaśnił go następująco: 'duża przestrzeń, równina pokryta trawą, duże pastwisko, łąka' [USJP, t. 1: 288]. Definicję taką podają

również inne słowniki współczesnej polszczyzny, m.in. WSJP PAN, który dołącza do niej znaczenie prasłowiańskie – ‘podmokły teren, nadrzeczna, nizinna łąka’ – oraz wskazuje na charakterystyczne połączenie wyrazowe: *blonia pod miastem*. *Grąd*, podobnie jak *blonie*, zwykle zajmuje dużą powierzchnię. Pojęcie to ma dwa główne znaczenia, analogicznie do *łegu* określane jest bowiem przez leśnictwo i rolnictwo. USJP objaśnia pierwsze z nich jako ‘las liściasty lub mieszany z przewagą dębów i grabów [...]’ a drugie jako ‘łąkę lub pastwisko wysoko położone na stokach górskich lub pochyłonych równinach’ [USJP, t. 1: 1073]. Na takie samo lub bardzo podobne rozumienie tego wyrazu wskazują także inne słowniki, np. WSJP PAN czy SJPSzym.

Trawnik jest znacznie mniejszym obiektem i cechuje się walorami dekoracyjnymi: ‘teren zasiany trawą, często obsadzony krzewami, kwiatami, stanowiący element dekoracyjny w ogrodach, parkach, na placach, ulicach lub terenach rekreacyjnych, gazon’ [USJP, t. 4: 112]. Z definicji tej wynika zatem, że stanowi on sztuczny element krajobrazu. *Murawa* natomiast może być zarówno pochodzenia naturalnego, jak i antropogenicznego. Wyraz ten USJP objaśnia krótko: ‘gęsta, niska trawa pokrywająca jakiś teren’ [USJP, t. 2: 743]. WSJP PAN podaje jego dwa znaczenia – zbliżone do *trawy* (‘gęsta niska trawa pokrywająca jakiś teren’) albo *boiska* (‘powierzchnia boiska porośnięta trawą’).

Podczas gdy *grąd* i *blonie* można w pewnych przypadkach utożsamiać z *łąką*, a *murawa* może stanowić jej część, *tawnik* łąką nie jest – jest tylko terenem obsianym trawą.

7. Podsumowanie

Łąka oraz *pastwisko* są wyrazami o dość długiej historii, ciągle żywymi i aktualnymi. Ich forma zapisu zmieniła się niewiele od czasów staropolskich. Nadmienimy, że właśnie w okresie staropolskim, mimo olbrzymiej pozycji łaciny w nauce, wyodrębnia się zbiór polskiego słownictwa specjalistycznego [zob. np. Jankowiak 2020].

W refleksji nad pochodzeniem analizowanych słów na szczególną uwagę zasługuje pokrewieństwo wyrazu *łąka* z wyrazem *łęg*. Związek ten, poza oczywistym kontekstem fizycznym (położenia i typu środowiska), ma także wymiar leksykalny: bliskości formalnej i znaczeniowej wyrazów, która pochodzi jeszcze z okresu prasłowiańskiego.

Współcześnie do pojęcia *łąki* należy odnieść się, biorąc pod uwagę dwie zasadnicze formuły. W sensie naukowym *łąka* stanowi zbiorowisko roślinne tworzone głównie przez rośliny wieloletnie, przede wszystkim przez trawy, którego trwałość w większości przypadków uzależniona jest od działań gospodarczych człowieka, w największej mierze od koszenia. Często – w tym

w agronomii – *łąkami właściwymi* nazywa się łąki kośne. Język specjalistyczny oddziela znaczenie *łąki* od znaczenia *pastwiska*, lecz nie jest to podział kategoryczny i rozłączny.

W języku ogólnym natomiast *łąka* ma bardzo szerokie znaczenie; przedstawia je m.in. USJP [t. 2: 302]. Powszechne rozumienie tego wyrazu kojarzy łąki *sensu stricto* (czyli łąki kośne) z pastwiskami i innymi rodzajami roślinności, które przypominają zieloną powierzchnię łąk i które mogą służyć zwierzętom gospodarskim – o takim pojmowaniu *łąki* w świadomości społecznej wspomina np. *Słownik botaniczny* [SB: 477].

WSJP umiejscawia *łąkę* wśród leksemów konotujących w pierwszym rzędzie odniesienia do przestrzeni. Analiza definicji tego wyrazu i pojęcia w innych nowożytnych oraz dawnych źródłach wskazuje, że do podstawowych, bezpośrednio ujmowanych w opisach cech *łąki* należą ponadto charakterystyczna roślinność (złożona głównie z traw) oraz funkcja polegająca na dostarczaniu przez nią pokarmu dla zwierząt. Chociaż nie zawsze są one artykułowane, w skład swoistych cech łąki należy zaliczyć jeszcze kilka innych jej właściwości. Po pierwsze, jest to związek z wodą, a szczególnie z rzeką czy strumieniem. Po drugie, charakter *pratum* – bardzo wyraźnie eksponowany w opisach historycznych. Po trzecie, obecność zwierząt i użytkowanie łąki przez człowieka. *Implicite* definiowanie łąki w leksykonach i encyklopediach włącza jej istotność gospodarczą dla wsi i rolnictwa oraz aspekt barwy, w którym największą rolę odgrywa zieleń. Ostatnią z wymienionych własności, a także kwietność łąki, uwypukla natomiast przekaz literacki – już od epoki staropolskiej.

Sposób opisu i definiowania *łąki* w języku polskim uległy pewnym przemianom. Zasadnicza zmiana dotyczy rodzaju roślinności – dawniej, m.in. w czasach staropolskich, w skład roślinności łąk włączano drzewa i krzewy (przyjmijmy określenie z SSStp: ‘obszar ziemi porośnięty trawą, niekiedy też częściowo zadrzewiony’ [SSStp, t. 4: 108]), czyli elementy obecnie usuwane z definicji tego pojęcia i wyrazu (np. w WSJP PAN: ‘teren porośnięty trawą i innymi roślinami, ale pozbawiony drzew i krzewów’). Typową cechą *łąki* w rozwinięciach haseł słowników historycznych jest łączenie jej z wypasem zwierząt. Począwszy od wieku XIX, następuje natomiast coraz silniejsze oddzielenie od łąk funkcji pastwiska, czemu towarzyszy tendencja do rozumienia tych pierwszych jako obszarów przeznaczonych do produkcji siana. Należy jednak zastrzec, że cały czas dostrzegano istnienie łąk naturalnych, co podkreśla charakterystyczne dla początku XX wieku rozróżnienie łąk kośnych („sianych”) od naturalnych („samorodnych”). Powyższe alteracje z pewnością wpływają na zakres znaczeniowy nazwy, lecz główny sens wyrazów i pojęć *łąka* oraz *pastwisko* pozostaje trwały.

Charakterystyki leksykograficzne oraz teksty źródłowe do słowników dawnych wskazują na występowanie bliższych relacji łąk i pastwisk z obszarami leśnymi aniżeli obecnie. Łąki i pastwiska znajdowały się nie tylko na otwartych gruntach wsi, tak jak to sobie wyobrażamy dzisiaj, ale także w lasach, a właściwie w puszczech. Przekonują o tym również najnowsze badania archeologiczne, które dowodzą silnych związków dawnych Słowian z lasami. Początki zajęć rolniczych – uprawy roślin i chowu zwierząt – u Słowian najprawdopodobniej miały miejsce w ostępach leśnych, gdzie dokonywano żmudnego karczunku drzew, aby uzyskać poletka pod uprawę [Janicki 2023]. Dodajmy, że użytkowanie lasów przez zwierzęta gospodarskie ma w Polsce długą historię. Stada zwierząt karmiono roślinnością tam zdobywaną, o czym mówią np. materiały źródłowe SŁŚ.

Porównując historyczne artykuły hasłowe z wykładnikami funkcjonującymi w czasach nam współczesnych, stwierdzić możemy nie tylko dążenie do uściślenia specjalistycznej terminologii – co jest przecież typową cechą każdej dziedziny profesjonalnej działalności – ale i wyraźną predylekcję do traktowania *łąki* w kategoriach terminu oraz zjawiska z zakresu ekologii i geobotaniki. Stanowi to pewne *novum* w historii definiowania interesującego nas przedmiotu i w historii użycia wyrazu. Aż do XX wieku *łąka* była bowiem przedstawiana przede wszystkim jako część krajobrazu, a także jako obszar podlegający użytkowaniu rolniczemu, nieodłączna część wsi i jej gospodarki.

Jakości odnoszące się do kontekstu środowiska i przestrzeni ponownie przypominają o istotnym związku rzeczowym łąki z łągiem. Związek między tymi obiektami nie dotyczy jednak w podobnym zakresie rzeczywistości językowej. Obecnie w polszczyźnie powszechnej wyraz *łąg* rzadko zastępuje *łąkę* (nieco inaczej sprawa powinna przedstawiać się w słownictwie specjalistycznym). Dominująca pozycja *łąki* zaznacza się szczególnie w przypadku wyrazów i terminów: *pastwisko*, *polana*, *hala* i *blonie* – bez względu na niebezpieczeństwo związane z brakiem precyzji komunikatu każdy z nich bywa w codziennym języku określany jako *łąka*. *Polana* oraz *hala* są natomiast wyraźnie jej podporządkowane; nawet ich słownikowe i encyklopedyczne określenia budowane są z użyciem leksemu *łąka* (np. *hala* ‘łąka górską’ w WSJP PAN). Relacje te pozwalają na wysunięcie wniosku o dużej pojemności znaczeniowej rzeczownika *łąka* i szerokim zakresie treści jego podstawowego znaczenia, czyli tego, które określa formę krajobrazu.

Bibliografia

Źródła

NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego, <https://nkjp.pl> [dostęp: 14 stycznia 2024].

Słowniki i encyklopedie

EP PWN – Kryszewski Włodzimierz, red. (1983–1987), *Encyklopedia powszechna PWN*, wyd. 2, t. 1–4, Warszawa.

EPO – Orgelbrand Samuel (1898–1912), *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 1–18, Warszawa.

ESJP – Bańkowski Andrzej (2000), *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.

ESXVII – Gruszczyński Włodzimierz, red., *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, <https://sxvii.pl/> [dostęp: 14 stycznia 2024].

EUT – Michalski Stanisław Franciszek, Gomulicki Juliusz Wiktor (1927–1939), *Encyklopedia powszechna Ultima Thule*, t. 1–9, Warszawa.

GS – Wanda Decyk-Zięba, Stanisław Dubisz, red. (2008), *Glosariusz staropolski. Dydaktyczny słownik etymologiczny*, Warszawa.

IET – Stanisław Lam, red. (1926–1928), *Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego*, t. 1–5, Warszawa.

ILP – Kaś Józef (2015–2019), *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, Bukowina Tatrzańska–Nowy Sącz–Nowy Targ (t. 1–2), Bukowina Tatrzańska–Nowy Targ (t. 3), Kraków (t. 4), Nowy Sącz (t. 5–12).

ISJP – Bańko Mirosław, red. (2000), *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.

L – Linde Samuel Bogumił (1854–1860), *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, wyd. 2, Lwów.

NEP PWN – Petrozolin-Skowrońska Barbara, red. (1994–1996), *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 1–6, Warszawa.

PSE – Mańczak Witold (2017), *Polski słownik etymologiczny*, Kraków.

PSWP – Zgólkowa Halina, red. (1994–2005), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50, Poznań.

SB – Alicja i Jerzy Szwejkowscy, red. (2003), *Słownik botaniczny*, Warszawa.

SEBrü – Brückner Aleksander (1993), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.

SEJP – Boryś Wiesław (2005), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.

SESław – Sławski Franciszek (1952–1982), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków.

SGP – Renata Kucharzyk, red. (1979–2023), *Słownik gwar polskich*, t. 1–10, Kraków.

SJAM – Górski Konrad, Hrabec Stefan, red. (1962–1983), *Słownik języka Adama Mickiewicza*, t. 1–11, Wrocław.

- SJPDor – Doroszewski Witold, red. (1958–1969), *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa.
- SJPDun – Dunaj Bogusław, red. (1996), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- SJPLehr – Lehr-Splawiński Tadeusz, red. (1938–1939), *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- SJPSiek – Siekierska Krystyna, red. (1996–2004), *Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku*, t. 1, z. 1–5, Kraków.
- SJPSzym – Mieczysław Szymczak, red. (1992), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1–3, Warszawa.
- SŁŚ – Weyssenhoff-Brożkova Krystyna, Plezia Marian, red. (1953–2021), *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 1–8, Kraków.
- SPJK – Kucala Marian, red. (1994–2012), *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, t. 1–5, Kraków.
- SPXVI – Mayenowa Maria Renata i in., red. (1966–), *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–37, Wrocław–Warszawa.
- SSS – Gerard Labuda, Zdzisław Stieber, red. (1970–1996), *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 1–8, Wrocław.
- SStp – Stanisław Urbańczyk (red.), *Słownik staropolski*, t. 1–11, Wrocław.
- SW – Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław, red. (1900–1927), *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
- SWil – Zdanowicz Aleksander i in. (1861), *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno.
- SWJ PPR – Sikorska-Michalak Anna, Wojniłko Olga, red. (1998), *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- USJP – Dubisz Stanisław, red. (2003), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, Warszawa.
- WEP – Pietkiewicz Antoni, Krzywicki Ludwik, Rulikowski Mieczysław, red. (1890–1914), *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 1–55, Warszawa.
- WEP PWN – Wojnowski Jan, red. (2001–2005), *Wielka encyklopedia PWN*, t. 1–31, Warszawa.
- WSEH – Długosz-Kurczabowa Krystyna, red. (2009), *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa.
- WSJP PAN – Żmigrodzki Piotr, red., *Wielki słownik języka polskiego PAN*, Kraków, <http://www.wsjp.pl> [dostęp: 14 stycznia 2024].
- WSJPDub – Dubisz Stanisław, red. (2018), *Wielki słownik języka polskiego PWN*, Warszawa, t. 1–5.

Literatura

- Bury-Zaleska Jadwiga, Prończuk Józef (1954), *Projekt typologicznego podziału łąk polskich na niżu*, „Postępy Nauki Rolniczej”, nr 4, s. 51–70.

- Bury-Zaleska Jadwiga (1937), *Studia łąkoznawcze w dolinie rzeki Narwi na odcinku Biebrza – Supraśl, przeprowadzone przez Białostocką Izbę Rolniczą w związku z projektem regulacji Rzeki Narwi, „Łąka i Torfowisko”*, nr 10, s. 48–52.
- Dubisz Stanisław (2011), *Rozwój polskiego języka naukowego – uwagi porządkujące*, „Poradnik Językowy”, nr 5, s. 5–20.
- Grynia Maria, red. (1995), *Łąkarstwo*, Poznań.
- Hejzman Michał i in. (2013), *Origin and History of Grasslands in Central Europe – A Review*, „Grass and Forage Science”, nr 3, s. 345–363. DOI: <https://doi.org/10.1111/gfs.12066>.
- Janicki Kamil (2023), *Cywilizacja Słowian. Prawdziwa historia największego ludu Europy*, Poznań.
- Jankowiak Lucyna Agnieszka (2020), *O kryteriach wyodrębniania terminów z XVI-wiecznych tekstów*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, nr 2, s. 33–52. DOI: <https://doi.org/10.14746/pspsj.2020.27.2.2>.
- Kruse Alexandra i in. (2023), *Country Perspectives on Hay-Making Landscapes as Part of the European Agricultural Heritage*, „Land”, nr 9, 1694. DOI: <https://doi.org/10.3390/land12091694>.
- Mickiewicz Adam (2012), *Pan Tadeusz, czyli ostatni zajazd na Litwie*, oprac. Stanisław Pigoń, Wrocław.
- Musiał Kamila (2016), *Łąka i jej flora w gospodarstwach rolnych jako motyw literacki*, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych”, nr 3, s. 85–97. DOI: <https://doi.org/10.15576/PDGR/2016.3.85>.
- Walczak Bogdan (2011), *Co to są „dawne słowa”?*, „Studia Językoznawcze”, t. 10, s. 321–329.
- Zarzycki Jan, Korzeniak Joanna (2013), *Łąki w polskich Karpatach – stan aktualny, zmiany i możliwości ich zachowania*, „Roczniki Bieszczadzkie”, t. 21, s. 18–34.

dr Barbara Bożętka – Wydział Filozofii i Nauk Społecznych, Katedra Ekologii Społecznej, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zainteresowania badawcze: historia języka polskiego i opisu krajobrazu; język i warstwa znaczeniowa krajobrazu.